

Ūpju brīvlaišanas sāga: Vai viegli būt ūpim mežā?

Par LOB 2002. gada projektu "Pilotprojekts rehabilitētu ūpju izlaišanai dabā"

ELĪNA GULBE

Rīgas Nacionālais Zooloģiskais dārzs. Meža prosp. 1, Rīga LV-1014. Fakss 7540011. Tālr. 9294858

2002. gada rudenī Engures ezera apkārtnē savvaļā tika eksperimentāli izlaisti četri (2+2) Rīgas zoodārzā izauguši ūpi *Bubo bubo*. Putniem tika piestiprināti radoraidītāji, un to pārvietošanas izsekojām ar radio-telemetrijas palīdzību. Eksperimentu veicām, domājot par iespējām nākotnē pēc rehabilitācijas atlaist atpakaļ dabā zoodārzā nogādātus ūpijus (ievainotus, novārgušus, mazuļus), kā arī nebrīvē augušus putnus. Eksperimenta mērķis bija noskaidrot, kāda ir izlaisto ūpju izdzīvotība un kas jāņem vērā izlaišanas metožu plānojumā. Projektu finansēja Latvijas Vides aizsardzības fonds.

Projekta norise

Engures ezera apkārtnē ir vēsturisks ūpju ligzdošanas rajons, kur 20. gs. 70. gados vienlaikus ligzdojuši 4–5 pāri, bet pēdējos gados — 1–2 pāri. Savvaļas ūpi ezeru novērtē ķiru koloniju dēļ — tās ir bagātīgs barības avots periodā, kad jābaro ūpēni; savukārt, kad ūpju jaunuļi sāk patstāvīgas medības (un tas, no projekta viedokļa, ir pats interesantā-

kais periods), ķīri aizceļo, ezeru atstājot citu medījuma sugu ziņā. Tiek nolemts, ka pie Engures ezera pieļaujama neliela ūpju skaita izlaišana. Ceram sagaidīt norvēģu aprakstīto ūpju izplatīšanās modeli — tā saucamā adaptācijas voljera tuvumā "izdzīvotāji" uzturas tikai pirmo nedēļu, tad sāk pārvietoties, un pēc 5–6 nedēļām apmetas par labām atzītās barošanās teritorijās.

Vēsturisks brīdis — ūpju voljera atvēršana. Tiesa, putni iespēju izkļūt brīvībā izmantoja tikai pēc vairākām stundām.

Voljers mežā

Voljera vietas izraudzīšanā piedalās J. Lipsbergs, un pēc ezera apkārtnes apsekošanas, izvēlamies vietu 1,3 km uz dienvidiem no ornitologu bāzes. Ūpju projektos par galvenajiem mirstības faktoriem atzītas sadursmes ar elektrolīnijām un transportu. Vienā no norvēģu projektiem jau pirmajās 6–8 dienās uz elektrolīnijām gājuši bojā 44% izlaisto ūpju. Apspriežam arī iespējamus traucējumus periodā, kad ūpi vēl sēdēs voljerā: ogotāji, sēņotāji, čīgāni... Kad vieta izvēlēta (biotops "ūpisks", vieta nomaļa un šosejas pusē nācējiem ceļu kā kordons aizšķērso zāļu purvs), man rodas aizdomas, ka eksperti par daudz ņēmuši vērā apstākli, ka pati dzīvošu telti aiz voljera, un tādēļ

Foto: Juris Prikulis

nolēmuši, ka mana pagaidu mitne novietojama maksimāli tuvu civilizācijai (ornitologu bāzei). Toties elektrolīniju un intensīvas satiksmes ceļu tuvumā nav.

Ūpji voljerā

Mežā samontējam pārvietojamu voljeru, kas būvēts no smalka režģa, lai adaptācijas periodā ūpjiem varētu piedāvāt dzīvu mediju un konstatēt medību rezultātus. Augustā, kad voljerā atrodas pirmā ūpju grupa, ir pamatīgs karstums, kas meža divkājainos viesus acimredzot aprūtina pietiekami, lai ogu un sēņu meklējumos tie neieklistu attālākos nostūros. Svelmei pieturoties, sēnes laimīgi izzūd pavisam. Neierodas pat čīgāni, kuri šogad savas apmetnes tuvāk par 4 km no voljera atrašanās vietas nav mēģinājuši ierīkot. Kad projekta īstenošana "ieskrējusies" tā pa istam, mežsargs pavēsta, ka čīgānu aktivitātes vispār ir galā, taču piebilst, ka pirms tam viņu uzturēšanās vietas apkārtņē nācies dzēst meža ugunsgrēku.

Pirmā ūpju partija — zoodārza ūpju pāra šī gada pavasarī izperēti jaunuļi (apzīmēti ar burtu J) — voljerā pavada 22 dienas, pārtiek no nomeditām laboratorijas žurkām un savvaļā tiek izlaisti septembra sākumā. Otrā ūpju partija (apzīmēti ar burtu A) — pieaugušie — voljerā pavada 12 dienas, līdz pierādījies, ka tie medī gan žurkas, gan paipalas, un, visbeidzot, arī trušus.

Radio-telemetrijas aparātūra

Telemetrijas aparātūru un trīs radoraidītājus saņemam no Lielbritānijas firmas. Firma ne tikai piedāvā pieņemamākās cenas, bet ir jau apkalpojusi ūpju projektus un negatīvas atsauksmes par to nav zināmas. Cenas iepērkoties gan mazliet pakāpjas, tomēr citu firmu cenrāžus nepārspēj. Uztveršanas aparātūra ar laiku tomēr sagādā nepatīkšanas. Kad trīs dienas nav uztverts neviens ūpju signāls, sākam detalizētāku "izmeklēšanu", kurā noskaidrojas, ka nav jau tā, ka aparātūra neuzvertu pilnīgi neko — 50 m rādiusā viss ir vislabākajā kārtībā. Tieši šā-

Raidītāja piestiprināšana ūpim.

dā attālumā arī sekmīgi spēj darboties uztvērējs ar salūzušu antenas slēdzi. Meistars, kurš antenu salabo, komentē, ka pie defekta vainojams ražotājs, bet ziņa mierina maz. Projektā tiek zaudētas sešas telemetrijas dienas, un pazaudējam vienu no ūpjiem. Tomēr kļūme dod arī derīgu mācību — iepazīstoties ar signālu uztveršanas iespējām bez antenas, apgūstam metodi ūpju tuvajai meklēšanai nīdrājā, kad signāls ir spēcīgs, bet arī ievērojami atstarojas.

Raidītāji sver 40 g, vissmagākā ir baterija, kas nodrošina pietiekami spēcīgu raidītāja signālu un noteikta ilguma darbību. Ūpjiem raidītājus piestiprinām kā mugursomas, izmantojot teflona lentes. Pirms izvēlēties šo materiālu, vairāki zoodārza ūpji dabūja panēsāt raidītāju maketus ar dažādas konstrukcijas “ie-mauktiem”. Tieši tad mums izdevās iepazīties arī ar dažādu līmju īpašībām lenšu stiprinājumu fiksācijā — teflons labprāt irst, nekūst un “neļaujas” kurai katrai līmei. Piemērota un “krampīga” izrādās ciānakrilāta līme, kas Lat-

vijā pieejama ar mazāk “aizdomīgu”, bet uzpūtīgu nosaukumu “*Super-Moment*”.

Telemetrija

Pēc izlaišanas ūpjus izsekojam ik dienas, to atrašanās vietu nosakot ar tā saucamo triangulācijas metodi (nopeilējot raidītāja signālu no trim dažādiem punktiem, un pēc tam kartē sameklējot vietu, kur visas trīs signāla līnijas krustojas), un, ja iespējams, tos sameklējot. Noskaidrojas, ka pēc uztvertā signāla iespējams noteikt ne tikai virzienu, kādā raidītājs atrodas, bet pēc signāla izplatības spriest arī, vai ūpis atrodas kokā vai uz zemes, un vai nav pamata uztraukumam par tā labklājību. Ūpju meklējumos dodamies galvenokārt pa dienu, kad tie nepārvietojas un snauz priedēs, tomēr, kad ūpji sākuši izklist, gadās braukt arī pa nakti, ja transports citā laikā nav pieejams.

Ar izvēlētajām metodēm tomēr gadās nonākt arī strupceļā. Kad ūpis J2 ir aizkļuvis līdz Mērsragam, nākošajā rītā lecām mašīnā un

braucam to peilēt no Mērsraga ezer malas torņa. Signāls vēl ir uztverams un nāk no Lielās salas, un papildus peilējumus veicam, braucot ezeram apkārt. Domstarpības rodas Kūļciema laivu bāzē, kad ainava rāda, ka uztveram nevis Lielo salu, bet Apaļrovi, tomēr signāls ir par vāju, lai varētu ticēt, ka mundrys, ezera plāšumus šķērsojis ūpis sēž tepat netālu uz salas. Kļūstu aizdomīga, izklāju uz zivju tīrāmā galdiņa kartes, uzrasēju lenķus, un izrādās, ka trīs signāla līnijas krustojas ezera pretējā krastā nekur citur kā blakus ornitologu bāzei: ūpis pārvietojoties mainījis virzienu. Ūpi atrodam netālu no bāzes kokā, un saņemam mācību, ka metodei jābūt principiālai un tās pielietošanai jāsaķas, pārkāpjot sliekšni... Noskaidrojušās arī maksimālās uztveršanas iespējas — 7 km. Ikdiena gan vairāk saistās ar peilēšanu nevis no torniņiem un pāri ezeram, bet mežā un mežā ar pamežu, kad uztveršanas iespējas samazinās līdz 2–3 km, nerunājot par tādām mākām kā salijis pamežs, kad signāls ne tikai slāpējas, bet arī atstarojas. Kritisks uztveršanas pretinieks, protams, ir arī reljefs.

Ūpi mežā

Ūpu brīvlaišana notiek necili, vakarā atverot voljera griestu lūku, pārējam paliekot ūpu ziņā. Jāpiebilst gan, ka nav gadījies redzēt tik izbrīnītus ūpus kā tos, kas pēc ieilgušas spītīgas sēdēšanas zem atvērtas lūkas, 4:20 no rīta pēkšņi aptver piedāvāto iespēju un izlien uz voljera jumta, apjukumā klanās uz visām pusēm un samulsuši sarunājas, līdz 5:20 beidzot saņemamas doties nozīmīgajā lidojumā.

Pirmajās dienās pēc izlaišanas ūpi uzturas voljera apkārtnē (1 km rādiusā), pie tam īpaši neizvēloties biotopus. Tas liek secināt, ka aktīvas medības šai laikā, visticamāk, nenotiek. Nav pierādījumu arī, ka putni atgrieztos baroties voljerā, kur tos gaida dzīvs medijums. Pēc 5 dienām ūpi sāk aktīvu pārvietošanos, un tiek atrasti "ūpiskos" biotopus. Katreiz, kad ūpis tiek atrasts, pārbaudām, vai zem apmešanās vietas nav atrijs, kas liecinātu par notikušām sekmīgām medībām. Tomēr, iespējams, ka priecīgas

ziņas saņemta traucē pūcveidīgo īpatnība, ka atrijs tiek izgrūstas īsi pirms došanās medībās, nevis atpūtas vietā no rīta vai pa dienu, kas ir atšķirīgi no dienas plēšigajiem putniem.

Par medību sekmēm konkrētu ziņu nav. Ir maz ticams, ka ūpis J2, kas pārvietoja vistālāk, nebūtu barojies — pēc aktīvas pārvietošanās sākuma 8 dienu laikā tas veic vismaz 29 km, turklāt vienā no naktīm veicot 7,5 km. Braucot peilēt, ņemam līdzi žurku kastī, lai ūpiem nepieciešamības gadījumā varētu piedāvāt medijumu. Vienā gadījumā pabarošana notiek — tas ir ūpis J1 septītajā dienā pēc izlaišanas. Rodas jautājums par iespējamo atrijs eksistenci, tomēr abi ar kompanjonu nolemjam, ka ūpis vispirms pabarojams, nevis aiztriecams no atpūtas vietas, zem koka meklējot atkritumus. Žurka nonāk tieši zem ūpa un nevis meklē patvērumu no plēsoņām, bet apmetas baroties. Ar binokli pētot, rodas aizdomas, ka viņa ēd atrijs, pie tam nevis kaut kādu anonīmu atrijs, bet tieši to, ko vēlējos redzēt. Dūsmās rodas teorijas par potenciālo barības ķēdi. Kad žurka paēdusi, ķēžu teorijas sarežģijas vēl vairāk, jo ainu papildina no ciema atklidīšis kaķis. Tas ir runcis, un ūpis uzklūp brīdī, kad šis runcis metas prom ar žurku zobos. Turpmāk kaķis ciniski gana žurku pa mētrām, bet ūpis abiem seko pa kokiem. Nākošajos uzbrukumos ūpi ar kaķi veidoja konkurentu attiecības — līdz pat pēdējam uzbrukumam, kad mans kompanjons atzīst, ka "kaķim ir čības gaisā". Ūpis apēd žurku, bet es sāku aizdomāties, ka ūpis, kas pievērs uzmanību "privātiem" kaķiem, var iekulties nepatīkšanās, un nolemju pārtraukt arī medijuma piedāvāšanu, jo ūpa iespējamais viedoklis, ka no mežā ienākušiem cilvēkiem varētu sagaidīt barību, noteikti nav veicināms. Epizodes noslēgumā mēģinām sameklēt kalorijām bagātās atrijs paliekas. Nelielajā zemes gabaliņā atradumu netrūkst, interesantākais no tiem ir lielopa muguras skriemelis, taču neviens no iegūtajiem vērtīgajiem priekšmetiem nav tas, ko meklēju.

Meža ūpji

Kad J1 jau esam pazaudējuši un ar antenu uz mašīnas jumta pa gabaliņam vien izbraukājam teritoriju starp Engures ezeru, Ķemeru Nacionālo parku un Tukumu, negaidīti saņemam ziņu par ūpjiem. Ziņu sniedz pārdevēja ciema veikalā, jautājot — vai ūpji mēdzot nākt mājas pagalmā? Neceru, ka ziņojums ko dos, jo pieredze rāda, ka par ūpjiem tiek uzskatītas visas ausainās pūces un vispār visas pūces, kas iekliedzas, pie tam mūsējie pirmā gada ūpji pasauli pilnīgi noteikti neapgūst klaigājot. Tomēr dodamies uz norādīto vietu, un saņemam ziņas, ka “ūpji te ir jau no pavasara” (diemžēl), redzēti arī šorīt no rīta, un, ja vēlamies tos apskatīt, lai nākam līdzī mežā. Izrādās, ka pie mājas klaigājušas meža pūces, ausaino pūču mežā nav, bet priedē sēž īgns ūpis, kas nav mūsējais (nav “istais”, bet ir istais).

Mirstība

Pirmais projekta zaudētais ūpis ir J2, kuru atrodam Ķesterciema apkārtnē, uztverot pirmo mirstības sensora izmainīto signālu. Atradums notiek 21. dienā kopš izlaišanas, un ūpis sastopas ar kādu plēsoņu, kas ūpja ķermenī gan nav iekārojis. Sekcija rāda, ka vainojams lielāks plēsējs — visticamāk, lapsa, ne suns, jo ūpi atrodam mežā attālu no apdzīvotām vietām. Nav skaidrs, kādos apstākļos notikusi abu dzīvnieku sadursme. Ūpja kuņģis ir tukšs, ķermenis nav tukls, bet nav arī pamata pieņēmumam, ka putns būtu bijis novārdzies, sevišķi, ņemot vērā straujo pārvietošanās tempu pirms bojāejas.

A2 tiek atrasts 12. dienā ezermalas niedrājā, un, atšķirībā no pirmā bojāgājušā ūpja, šoreiz uzbrucējs putnu atzinis par piemērotu barību. Atrāsanas dienā ir uzsnidzis, un pie raidītāja atrodu tikai nedaudz ūpja spalvu un kaulu fragmentu. Netālu pacelās jūras ērglis, un pirmā doma ir, ka tas arī ir vainīgais, īpaši, kad atrasts tik maz palieku, pie tam uz niedru kūļa kā barības galdiņa. Tomēr, kad sniegs nokūsis, dziļāk nedrēs atrodas vairāk palieku, ieskaitot ūpja galvaskausu un kājas ar gredzenu,

un tagad vairs nav šaubu, ka vainīgs tomēr zīdītājs. Ticami, ka primārais ūpja bojāejas cēlonis varētu būt novārgšana barības trūkuma dēļ.

A1 bojā neiet, bet 8. dienā to atrodu novārgušu ezermalas niedrājā, kur tas pavadījis divas dienas. Putns tiek noķerts un paņemts atpakaļ nebrīvē.

Projekts ir beidzies, un līdzšinējie projekta rezultāti nav iepriecinoši:

Ūpis	Dzim., vec.	Izlaiš. dat.	Rezultāti
J1	♀2002	4/09	Pēdējais novērojums 8. dienā 1,6 km no izlaišanas vietas. Pēdējoreiz signāls uztverts 13. dienā 9 km no izlaišanas vietas. Pēc tam pazaudēts, meklēšana turpinās.
J2	♀2002	4/09	Atrasts beigts 21. dienā 13,7 km no izlaišanas vietas. Mirstības faktors: plēsoņas.
A1	♂2000	8/10	Atrasts novārdzies 8. dienā 0,7 km no izlaišanas vietas. Noķerts un paņemts atpakaļ nebrīvē. Problēmu faktors: bads.
A2	♂2001	8/10	Atrasts beigts 12. dienā 3,1 km no izlaišanas vietas. Mirstības faktors: bads/plēsoņas.

Ūpju izlaišanas pieredze un sekmes

60.–80. gados Vācijā, Skandināvijā u.c. veikta plaša mēroga ūpju reintrodukcija. Toreizējās VFR teritorijā izlaisti >550 nebrīvē audzētie jaunie ūpji, un reģistrēti >100 sekmīgi projekta ūpju perējumi savvaļā. Savvaļas populāciju atjaunošanos kopumā gan skaidro kā galvenokārt dabisku, jo suga apguvusi jaunus barošanās biotopus, medijot žurkas izgāztuvēs u. tml. Projektos vienlaikus reģistrēta augsta mirstība — izlaista ūpjiem putniem pirmajā dzīves gadā Vācijā tā vērtēta ap 30–80% un, iespējams, reāli bijusi pat augstāka, jo vērtējumā izmantoti tikai gredzenošanas dati. Bijuši divi nelieli apjoma telemetrijas projekti Skandināvijā, lielākajā no tiem (n=9) pirmajos trijos mēnešos reģistrētā mirstība bijusi 78%. Tomēr te jāpiebilst, ka augsta mirstība ir

arī pirmā gada savvaļas jaunajiem putniem. Populāciju mākslīgas papildināšanas nozīmība ir cits stāsts, un savvaļas populāciju dabiskā pašregulācija un ekoloģiskās likumsakarības pastāv neatkarīgi no cilvēka izpratnes par tām.

Lielajos ūpju izlaišanas projektos tikušas izmantotas četras metodes: 1) jauno putnu izlaišana no voljeriem, tikko tie sasnieguši patstāvību; 2) mazuļu pievienošana savvaļas pāru ligzdās pie līdzīga vecuma mazuļiem; 3) pieaugušu putnu izlaišana vientuļu savvaļas ūpju teritorijās; 4) nebrīves pāru vairošana voljerā uz vietas un mazuļu izlaišana no vecāku voljeriem. 4. metode atzīta par sekmīgāko, taču ir arī dārgākā. Savukārt mazuļu pievienošana savvaļas ligzdās, kas pēc loģikas sola labākos rezultātus, ir vienīgā, kurā reāli notiek iejaukšanās dabas procesos, pie tam rodas barības konkurence savvaļas mazuļiem. Pūču rehabilitācijas un vairošanas centrā Kanādā ziemeļu sugu savairotos putnus nebrīvē notur ilgāku laiku, un uz izlaišanas vietām izsūta pavasarī.

Nav datu par ārvalstu dzīvnieku rehabilitācijas iestāžu savvaļā izlaisto ūpju likteni, bet pēc ASV plēsīgo putnu rehabilitācijas centru datiem, ārstējot dažādus kaulu lūzumus, 37% gadījumu izdodas putniem atjaunot lidotspēju.

Noslēgumā

Nebrīvē esošie plēsīgie putni, ieskaitot tos, kas nebrīvē šķīlušies un savvaļā nekad nav atradušies, ir gatavi un prot ķert dzīvu medījumu, ja tāds tiek piedāvāts (esmu sastapies tikai ar vienu izņēmumu, kas bija sevišķi neapķērīga baltā pūce, kam māka netika līdzī gribai). Savvaļā medijumam ir vairāk priekšrocību nekā ierobežotā

Summary

Saga of Eagle-Owl release into the wild: is it easy to be an Eagle-Owl in the forest?

In autumn 2002 four captive Eagle-Owl individuals were experimentally released into the wild. The birds were released in two portions — the first consisted of 2 juvenile birds hatched in Riga Zoo in spring 2002. The other two were adults, previously kept in the Zoo, too. An aviary was built in the habitat chosen for the release of the Eagle-Owls, and the birds themselves were supplied with transmitters. Unfortunately, none of the birds turned out to be able to adapt to living in the wild. 2 of them died: one (from the juvenile group) was found on the 21st day, 13.7 km away from the place of the release, the other (from the adult group) — on the 12th day, 3.1 km away from the place of the release. One (from the juvenile group) was lost (last signal received on the 13th day, 9 km away from the place of the release, searching continues) and the remaining one (from the adult group) was found starving on the 8th day, 0.7 km away from the place of the release and taken back to the Zoo.

Foto: Juris Priekšis

telpā, un medniekam kritiski var būt gada bargākā klimata periodi, kad tam ir augstākas enerģētiskās prasības un medijums ir grūtāk pieejams. Visus savus ūpus pēc izlaišanas novērojām labi lidojam, taču medību treniņus voljerā iespējams sarežģīt, izmantojot papildu stumbru krājumus un biežāku substrātu. Projekta ūpi, kad tika izsekoti, ieturēja līdzīgu distanci no cilvēka, kāda tā novērojama savvaļas ūpiem; izņēmums bija vienīgi J1 (sk. epizodi par kaķa izkonkurēšanu), kurš pie tam bija audzis pilnīgi tādos pašos apstākļos kā J2. Izdzīvošanas izredzes, iespējams, palielinātos, ja adaptācijas voljerā piedāvātu izlaišanas rajonam raksturīgākās medijuma sugas. Barība pierādās esam noteicošais faktors brīvībā nokļuvušu ūpju izdzīvošanā, atstājot lielāku ietekmi nekā elektrības vadi attiecīgajā ainavā. Diemžēl izrādījās, ka neviens no zoodārzā esošajiem savvaļas izcelsmes ūpiem nebija piemērots izlaišanai dabā.

Pateicības

Projektā piedalījās Aivars Zemitāns, Juris Rūte un Līga Matsone. Aparatūras remontu veica Gints Strauts. Īpaša pateicība Uģim Bergmanim un Antrai Stīpniecei par padomiem, kas palīdzēja projekta veikšanā.